

РЫТМ У ЖЫЦЦІ І ТВОРЧАСЦІ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА

Я.Ю. Ленсу, кандыдат мастацтвазнаўства, дацэнт, загадчык кафедры дызайну Мінскага інстытута кіравання

Ключавыя словы: рытм, рытмічнасць, мернасць, арганізм, арнамент, шэсце.

Рытм... Усё ў свеце падпарадкавана гэтаму таямнічаму закону сусвету. Ён як бы прасякае ўсё быццё. З дзіўнай рытмічнасцю імчацца ў касмічнай прасторы нябесныя свяцілы, у заданы час займаючы сваё пэўнае месца на небасхіле. Найдакладнейшым рытмам характарызуецца і рух Зямлі, вызначаючы рытмічную змену сутак і пораў года на нашай блакітнай планеце. Рытмічныя жыццёвыя працэсы чалавечага арганізма і ўсіх жывых істот: сэрцабіццё, дыханне, іншыя функцыі арганізма. Рытмамі прасякнута арганізаваная працоўная дзейнасць чалавека – з даўніх часоў ім заўважана, што рытмічнае выкананне любой работы заўсёды больш эфектыўнае і робіцца з меншымі затратамі фізічных намаганняў. Рытмічнасць – гэта арганічная сіла любога жывога працэсу.

Рытм вельмі выразна праяўляецца і ў мастацкай творчасці чалавека. Ён з'яўляецца неад'емнай часткай мастацкай формы ў музыцы, у літаратуры, у выяўленчым і прыкладным мастацтве. Законы рытму праяўляюцца і ў народнай творчасці. Праявы рытмічнай заканамернасці ў мастацтве розных народаў не аднолькавыя. Гэта тлумачыцца тым, што мастацтва з'яўляецца формай адлюстравання жыцця народа, а ў кожнага народа яго жыццядзейнасць характарызуецца сваімі рытмамі.

Асаблівую спецыфіку праяўлення рытмаў мае і беларускае народнае мастацтва. Вось перад намі арнамент, які вышыла ўмелая рука беларускай сялянкі. Такімі вышыўкамі аздабляліся і ручнікі, і абрусы, і кашулі. Малюнак арнаменту мог быць розны: альбо геаметрычныя фігуры ў выглядзе васьміканцовых зорак, ромбаў, крыжыкаў, альбо раслінныя матывы – ружачкі, лісце і інш., але прынцып пабудовы арнаменту па большай частцы падобны: неаднаразовы рытмічны паўтор якога-небудзь аднаго дэкаратыўнага элемента. Вось чырвоная кветка, не аднойчы паўтораная ў роўнай стужцы арнаменту, пабегла ўздоўж каўнера белай жаночай сарочкі – і зноў зачырванелася ў вышытым бранзалеце на рукавах, ласкава абдымаючы тонкае запясце. Альбо вось чорна-чырвоныя ромбы, якія некалі мелі пэўнае сімвалічнае рытуальнае значэнне, а зараз проста сталі дэкаратыўным элементам, ў пэўным рытме выстраіліся адзін за адным па беражку падола спадніцы.

Часта ў беларускай народнай арнаментыцы праяўляецца і рытм, які ствараецца чаргаваннем не толькі аднаго, але таксама і двух (і што характэрна, не болей) кампазіцыйна завершаных дэкаратыўных элементаў. У такім арнаменце ўжо кветка чаргуецца, напрыклад, з лісцем, ромб – з крыжыкам ці з зорачкай.

Гэткі рытм нярэдка сустракаецца і ў прыкладным мастацтве іншых народаў. Але характэрнай асаблівасцю яго праяўлення ў беларускім народным дэкоры з’яўляецца тое, што часцей за ўсё абодва кампазіцыйныя элементы, што складаюць арнамент, маюць прыкладна аднолькавае значэнне для стварэння дэкаратыўнага эфекту, ніводзін з элементаў не вызначаецца ні па памерах, ні па дэкаратыўнай прапрацоўцы. Гэта стварае ўражанне асаблівай мернасці і правільнасці рытму рысунка арнаменту.

Гэтымі асаблівасцямі праяўлення рытму ў дэкоры беларускі народ вылучаецца сярод суседніх народаў. Возьмем, напрыклад, украінскі народны арнамент. Хоць тут таксама распаўсюджаны рытм, пабудаваны на чаргаванні дзвюх дэкаратыўных фігур, але сустракаецца рытм і з большай колькасцю складаных элементаў, што ў асноўным ствараецца за кошт дадатковага колеравага рытму, які ўключае і тры, і чатыры колеры. Неаднолькавая і значнасць дэкаратыўных элементаў, з якіх будзецца арнамент. За кошт кантрастаў колераў тут з’яўляюцца больш актыўныя і менш актыўныя складаючыя рытму, адны элементы дамінуюць над другімі. Такія ж рысы праяўлення рытму ў дэкоры мы бачым і ў шэрагу іншых народаў былога СССР. Напрыклад, колеравы рытм з чаргаваннем рознакаляровых дэкаратыўных элементаў больш за два можна сустрэць і ў малдаван, і ў эстонцаў, і ў азербайджанцаў, і ў грузін, і ў армян. Часцей у арнаменце гэтых народаў сустракаецца і неаднолькавае дэкаратыўнае актыўнасці яго элементаў. У адрозненне ад названых народаў у дэкоры беларусаў, як мы адзначылі, пануе больш мерны і строгі рытм, які будзецца на чаргаванні двух элементаў, што маюць аднолькавае кампазіцыйнае значэнне.

Цікава, што гэтая асаблівая мернасць і дакладнасць рытму, якую мы заўважылі ў арнаменце беларускага народа, праяўляецца і ў

іншых галінах беларускага народнага мастацтва. Звернемся да музыкі. Возьмем беларускія народныя песні. Калі мы параўнаем іх, напрыклад, з рускімі, то ўбачым, што яны на многа больш рытмічныя, маюць больш правільную рытмічную пабудову. Рускія песні, як вызначыў яшчэ ў канцы XVIII ст. вядомы мастацкі дзеяч М.А. Львоў, аўтар навуковага нарыса “Пра рускія народныя спевы”, падзяляюцца на два асноўныя віды: працяжныя і танцавальныя [1, с.175]. Першы від характарызуецца павольнасцю, шыратой дыхання і разам з тым адсутнасцю рытмічнасці, дакладнага рытму. Другі від адрозніваецца багаццем, разнастайнасцю і зменлівасцю рытму. Такім чынам, ні той, ні другі з двух асноўных відаў рускай народнай песні не вызначаюцца устойлівай рытмічнасцю. Дарэчы, рытмічнасцю ў музыцы называецца правільнае следаванне роўнапрацяжных доляў з перыядычным чаргаваннем ударных і безударных элементаў [2, с.15].

Беларускія народныя песні па свайму характару адрозніваюцца ад рускіх. Хоць у беларусаў і існуюць працяжныя, распейныя песні, яны не набылі такога шырокага распаўсюджвання, як у рускіх. У той жа час у беларускіх песнях не сустракаецца той галавакружнасці пры зменлівасці рытму, якую мы бачым у рускіх танцавальных песнях. У Беларусі больш былі распаўсюджаныя песні сярэдняга рытму, для якіх характэрна “перыядычнасць рытмічнай структуры з дакладна вытрыманым рытмічным рысункам (рытмаформулай)” [3, с.561]. Метрычная пабудова гэтых песень у большасці сваёй паходзіць ад нейкіх пэўных рухальных працэсаў: працоўныя рытмы, рытмы кроку і г.д. “Уплыў рытмаў руху на музычную рытміку, – піша Я.І. Ялатаў, – параўнальна просты і наглядны. Тут у асноўным дзейнічаюць псіхафізіялагічныя фактары – імкненне чалавечага арганізма да дзеянняў дакладна суразмерных, перыядычных і таму палягчаючых выкананне таго ці іншага рухальнага працэсу. Акцэнты пры гэтым ці матэрыяльныя (у працоўнай песні – замах-удар, у танцы – апорны крок) ці ж суадносныя (рухі прасніцы, стук цэпаў)” [2, с. 36]. Таму ў шмат якіх беларускіх “працоўных” песнях назіраецца дакладны метрычны рысунак. Дакладная

метрчная структура прасочваецца і ў беларускіх велічальных вясельных песнях, якія адлюстроўваюцца ў рытмах мернага ўрачыстага шэсця. З мернасьцю крока быў звязаны і рытм валачобных песень, калі спевакі пераходзілі са спяваннем ад хаты да хаты. Такую дакладную рытмічную структуру, якая вызначаецца рухам-крокам, маюць многія песні, што выконваюцца на масленіцу, а таксама песні-шчадроўкі. У характары шэсця выконваюцца многія вясянкі і купальскія песні.

У беларускіх народных танцах рытміка таксама падпарадкавана строгай перыядычнасці рухаў. Ім уласцівыя дробныя партэрныя рухі, асабліва распаўсюджаны прытоп, што надае танцам асобую рытмічнасць, дакладнасць рытмічнай структуры.

Імкненне беларусаў да рытмічнасці музыкі адбілася і ў спецыфічнасці падбору іх музычнага інструментарыя. Вялікую ролю ў беларускім народным аркестры адыгрывалі ўдарныя інструменты: цымбалы, барабан, бубен, розныя трашчоткі. Наяўнасць гэтых інструментаў, якія дакладна задавалі рытм, рабіла беларускую народную музыку асабліва рытмічнай. Вельмі распаўсюджаны ў беларусаў быў бубен. Пад бубен тут выконвалі не толькі танцы, але і песні. Зразумела, што з такім акампанеентам можна было выконваць толькі рытмічную песню.

Рытмічнасцю вызначаецца і вусная народная творчасць беларусаў. Напрыклад, у шэрагу беларускіх казак можна прасачыць асобую рытмічнасць іх пабудовы, якая дасягаецца неаднаразовым паўторам пэўных частак, часцей за ўсё дыялогаў герояў. Звычайна гэта бывае ідэнтычны, слова ў слова паўтор дыялогу галоўнага героя казкі з іншымі персанажамі. Вось, напрыклад, як гэта ажыццяўляецца ў казцы “Звяры ў яме”:

“... бягіць мядзведзь:

– Гусак, гусак, куды ты йдзеш?

– Пайду ў Кіяў богу маліцца!

– Пайду і я з табой?

– Ідзі!

Вось ідуць удваіх. Бягіць воўк:

– Гусак, гусак, куды ты йдзеш?

– Пайду ў Кіяў богу маліцца!

– Пайду і я з табой?

– Ідзі!

Вось ідуць утраіх. Бягіць лісічка-сястрычка:

– Гусак, гусак, куды ты йдзеш?

– Пайду ў Кіяў богу маліцца...” [4, с.310–311].

Дыялог з лісой канчаецца так сама, як і папярэднія, і зноў у тым жа выглядзе паўтараецца яшчэ з дзікам. Аналагічную карціну магчыма пабачыць і ў іншых казках. Напрыклад, у казцы “Кот і ліса” неаднаразова паўтараецца такая кароткая размова лісы з рознымі звярамі:

“– У мяне ёсць мужык з доўгай пікай: каго ўвідзіць, таго наскрозь праколіць!

– Ці бачыш ты!” [4, с.309–310].

Такі паўтор надае казкам дакладную рытмічнасць. Гэткі ж прыём сустракаецца і ў казках “Верабей і былінка”, “Бык і ваўкі”, “Пра рабага бычка” і інш. Трэба сказаць, што гэты прыём наогул характэрны для славянскіх казак, дастаткова шырока ён распаўсюджаны і ў рускіх народных казках. Аднак у беларусаў ён праяўляецца найчасцей і асабліва ярка.

Такім чынам, мы бачым, што дакладная рытмічнасць, стройная рытмічная структура з’яўляюцца характэрнымі прыкметамі наогул беларускай народнай мастацкай творчасці. Гэта адлюстравалася і ў дэкаратыўна-прыкладным мастацтве, і ў музыцы, і ў песнях, і ў танцах, і ў казках. Гэтая з’ява невыпадковая, і абумоўліваецца яна пэўнымі прычынамі. Асаблівасці рытмікі беларускага народнага мастацтва звязаны са спецыфікай жыцця беларускага народа, таму што рытм у мастацтве з’яўляецца наогул адлюстраваннем рытмаў самога жыцця. Яшчэ Арыстоцель пісаў, што “рытм і мелодыі змяшчаюць у сабе набліжачыся да рэальнай рэчаіснасці адлюстраванні гневу і пакорлівасці, мужнасці і памяркоўнасці і ўсіх процілеглых ім уласцівасцяў, а таксама і іншых духоўных якасцей” [5, с.120]. Але рытм у мастацтве звязаны не толькі з духоўнымі перажываннямі чалавека, але і з больш шырокім колам з’яў рэальнай рэчаіснасці. “Рытм як эстэтычная заканамернасць, – піша аўтар навуковай працы “Рытм як аб’ект эстэтычнага аналізу” Е.В. Волкава, – выяўляе сябе ў параўнанні мастацкага рытму з рытмам як перыядычнай паўторнасьцю прыродна-фізічных, псіхафізіялагічных, сацыяльна-вытворчых і сацыяльна-камунікатыўных працэсаў. Напэўна, тут адкрываецца больш момантаў агульнасці,

чым уяўляецца з першага позірку” [6, с.75]. Калі мы разгледзім зазначаны комплекс фактараў у адносінах да асаблівасцяў рытму ў беларускім народным мастацтве, дык выявім, што менавіта жыццёвыя ўмовы і звязаныя з імі псіхафізіялагічныя асаблівасці беларускага народа абумоўлівалі тую мерную рытмічнасць, характэрную для беларускага народнага мастацтва.

Пачнём з прыродных умоў, у якіх жылі беларусы. Месца іх рассялення – сярэдняя паласа, з умераным кліматам, які характарызуецца рытмічнай зменай пораў года і не вызначаецца рэзкімі перападамі ў надвор’і. Аптымальная адлегласць ад мора робіць клімат Беларусі асабліва мяккім і спакойным, пазбаўленым вялікіх кантрастаў у тэмпературным рэжыму. Стрыманасцю і спакоем вызначаецца і прырода Беларусі. Для яе характэрны шырокія размах палёў, спакойнае цячэнне рэк, цішыня азёр, мерны рытм прамых ствалоў сосен, сілуэтаў ялін. Нездарма беларуская прырода нагадала Максіму Багдановічу такі мастацкі вобраз:

Бышцам тысячы крэпка нацягнутых струн,
Танкаствольныя сосны звіняць [7, с.28]

Тут паэт вельмі ўдала параўноўвае ўражанне ад сасновага лесу, такога характэрнага для краявіду Беларусі, з дакладным метрычным радам туга нацягнутых струн (хутчэй за ўсё ўлюбёнага беларускага інструмента – цымбал), якія адзваваюцца музычным гукамі.

З прыроднымі ўмовамі, у якіх жыў беларускі селянін, звязаны наогул рытм яго жыцця, якое сярод палёў, дрымучых лясоў і багністых балот працякала мерна і спакойна. Рытм жыцця селяніна адбіваўся на яго псіхафізіялагічным складзе, вызначаў у некай ступені асаблівасці беларускага нацыянальнага характару, рытмы яго праяўлення. У нацыянальным характары беларусаў закладаюцца рысы, якія вызначаліся імкненнем да спакойнага цячэння жыцця, міралюбнасцю, адсутнасцю схільнасці да спантаннага ”выбуховага” дзеяння. Вядомы беларускі этнограф XIX ст А. Кіркор, напрыклад, азначаў беларускі народны характар як “сур’ёзны”, “засяроджаны” [8, с.256]. Названыя рысы беларускага нацыянальнага характару, абумоўленыя асаблівасцямі рытмаў яго жыцця, натуральна вызначалі і спецыфіку рытмікі беларускага народнага мастацтва, надавалі яму тую дакладную рытмічнасць, пра якую гаварылася вышэй... І бягуць у мерным рытме зорачкі ў вышытым арнаменце на бялуткай кашулі беларуса, у рытмічнай мелодыі зліліся гукі скрыпкі, цымбалаў і бубна вясёлых музыकाў, што з запалам граюць на хмяльным вяселлі, борзда тупаюць ногі танцуючых, выбіваючы абцасамі па падлозе гучны рытм. І адгукаюцца сэрцы родным рытмам, ва ўнісон з імі пая беларуская душа.

ЛІТАРАТУРА

1. *Келдыш, Ю.* История русской музыки / Ю. Келдыш. – М., 1948.
2. *Елатов, Е.И.* Ритмические особенности белорусской музыки / Е.И. Елатов. – Минск, 1966.
3. *Можейко, З.Я.* Белорусское музыкальное искусство / З.Я. Можейко, Л.С. Мухаринская // Белорусская советская социалистическая республика. – Минск, 1978.
4. Беларускія народныя казкі (са зборнікаў Е.Р. Раманава). – Мінск, 1962.
5. История эстетики. – М., 1962. – Т.1.
6. *Волкова, Е.В.* Ритм как объект эстетического анализа. (Методологические проблемы) / Е.В. Волкова // Ритм, пространство и время в литературе и искусстве. – Л., 1974
7. *Багдановіч, М.* Збор твораў / М. Багдановіч. – Мінск, 1968. – Т.1.
8. Живописная Россия. – СПб., 1882. – Т.3.

РЕЗЮМЕ

Раскрывается специфика ритмического построения художественной формы в произведениях белорусского народного искусства. Показывается, что для белорусского народа было характерно использование мерного, правильного ритма в самых различных видах народного искусства: музыке, песенном творчестве, сказках и декоративно-прикладном искусстве. Доказывается, что эта мерная ритмичность связана с особенностями природных условий Беларуси, с условиями жизни белорусского крестьянина, а также с национальным характером белорусов.

SUMMARY

The article reveals the specificity of rhythmic structure of the artistic form in the works of the Belarusian folk art. It shows that the Belarusian people have been characterized by the use of dimensional, regular rhythm, moreover it was characteristic for different types of folk art: music, songs, fairy tales as well as decorative and applied art. The articles proves that this dimensional rhythmicity was associated with peculiarities of natural conditions of Belarus, with living conditions of a Belarusian peasant, as well as with characteristic features of the national character of Belarusians.